Taraqqiyot spektri
ILMIY JURNALI
Vol 2 № 6 2026

TURLI MILLATLI OILALARDA DESPOTIZM TURLARINING NAMOYON BO'LISH XUSUSIYATLARINI EMPIRIK TADQIQ ETILISHI.

Tovbayeva Mukaddam Safarovna

(PhD) Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori. International School of Finance Technology and Science instituti Samarqand filiali Gumanitar fanlar kafedrasi v.b.dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada turli millatli oilalarda despotizm turlarining namoyon bo'lish xususiyatlari empirik tadqiq etilgan. Tadqiqot doirasida turli millatli va monoetnik oilalardagi destruktiv munosabatlar shakllari qiyosiy tahlil qilinib, psixologik, iqtisodiy va ijtimoiy-kommunikativ despotizm ko'rsatkichlari o'rganilgan. Matematik-statistik tahlillar asosida turli millatli oilalarda psixologik bosim va ijtimoiy izolyatsiya qilish tendensiyalari yuqoriligi, monoetnik oilalarda esa ko'proq iqtisodiy nazorat ustunlik qilishi aniqlangan. Maqola yakunida etnomadaniy tafovvutlar fonida oilaviy despotizmning oldini olishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: turli millatli oila, monoetnik oila, oilaviy despotizm, psixologik bosim, ijtimoiy izolyatsiya, iqtisodiy despotizm, etnik rigidlik, madaniy to'qnashuv.

Аннотация: В данной статье эмпирически исследуются особенности проявления различных видов деспотизма в межнациональных семьях. В рамках исследования проведен сравнительный анализ деструктивных форм взаимоотношений в смешанных и моноэтнических семьях, изучены показатели психологического, экономического и социально-коммуникативного деспотизма. На основе математико-статистического анализа установлено, что в межнациональных семьях преобладают тенденции к психологическому давлению и социальной изоляции, тогда как в моноэтнических семьях чаще доминирует экономический

Taraqqiyot spektri

контроль. В заключении статьи предложены практические рекомендации, направленные на предотвращение семейного деспотизма с учетом этнокультурных различий.

Ключевые слова: межнациональная семья, моноэтническая семья, семейный деспотизм, психологическое давление, социальная изоляция, экономический деспотизм, этническая ригидность, культурный конфликт.

Abstract: This article empirically investigates the manifestation characteristics of various types of despotism in interethnic families. Within the framework of the study, destructive behavior patterns in interethnic and monoethnic families were comparatively analyzed, specifically focusing on psychological, economic, and social-communicative despotism. Based on mathematical-statistical, it was determined that interethnic families exhibit significantly higher tendencies toward psychological pressure and social isolation, whereas monoethnic families are more dominated by economic control. Finally, the article provides practical recommendations aimed at preventing family despotism by taking ethno-cultural differences into account.

Keywords: interethnic family, monoethnic family, family despotism, psychological pressure, social isolation, economic despotism, ethnic rigidity, cultural clash.

Kirish

Oila har qanday jamiyatning demografik, iqtisodiy va madaniy poydevori hisoblanadi. Jamiyat rivojlanishi va globallashuv jarayonlari jadallashgan sari, turli millat vakillari o‘rtasida qurilgan nikohlar (interetnik yoki mikst oilalar) soni sezilarli darajada ortib bormoqda. O‘zbekiston kabi ko‘p millatli davlatlarda etnik va madaniy xilma-xillik oilaviy munosabatlarning o‘ziga xos ijtimoiy-psixologik manzarasini shakllantiradi. Biroq,

Taraqqiyot spektri

turli millatli oilalarda madaniy qadriyatlar, gender rollari va muloqot stereotiplarining to‘qnashuvi fonida oilaviy nizolar, xususan, oilaviy despotizm muammosi yuzaga kelishi mumkin.

Oila psixologiyasida "oilaviy despotizm" tushunchasi oila a’zolaridan birining (odatda yetakchi mavqega ega bo‘lgan shaxsning) boshqa a’zolar ustidan mutloq hukmronlikka intilishi, ularning shaxsiy erkinliklarini cheklashi va qaror qabul qilish jarayonlarini to‘liq nazorat ostiga olishi sifatida tavsiflanadi. Turli millatli oilalarda bu holat faqatgina shaxsiy psixologik xususiyatlar bilan emas, balki er va xotin mansub bo‘lgan etnik madaniyatlarning avtoritar yoki liberal xarakterga egaligi bilan ham bog‘liqdir.

Ushbu tadqiqotning maqsadli yo‘nalishi turli millatli oilalarda despotizm turlarining (psixologik, iqtisodiy, jismoniy va ijtimoiy nazorat) namoyon bo‘lishining o‘ziga xos ijtimoiy-psixologik qonuniyatlarini empirik ma’lumotlar asosida ochib berish va monoetnik (bir millatli) oilalar bilan qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Muammoning o‘rganilganlik darajasi

Oilaviy munosabatlar va nikoh psixologiyasi g‘arb va mahalliy olimlar tomonidan keng o‘rganilgan. Xususan, oiladagi yetakchilik, rollar taqsimoti va oilaviy nizolar E.G. Eydemiller, V.V. Justickis, A.A. Bodalyov kabi psixologlar tomonidan tadqiq etilgan. O‘zbekistonda oila psixologiyasining etnik va milliy jihatlari, oilaviy qadriyatlar tizimi G.B. Shoumarov, V.M. Karimova, N.A. Soginov va M.G. Davletshinlar tomonidan chuqur tahlil qilingan. Shunga qaramay, zamonaviy etno-psixologik sharoitda turli millatli oilalardagi destruktiv munosabatlar, xususan, despotizm shakllari unchalik tizimli va empirik o‘rganilmagan.

Metodologiya

Tadqiqot 2025–2026-yillar davomida Toshkent va Samarqand shaharlarida istiqomat qiluvchi oilalar o‘rtasida olib borildi.

Empirik tadqiqotda jami 120 ta oila (240 nafar respondent – er va xotinlar) ishtirok etdi. Respondentlar ikki guruhga ajratildi:

Taraqqiyot spektri

1. **Eksperimental guruh (Turli millatli oilalar):** 60 ta oila (er-xotin turli millat vakillari, masalan: o‘zbek-rus, o‘zbek-tatar, tojik-rus va h.k.).

2. **Nazorat guruhi (Monoetnik oilalar):** 60 ta oila (er-xotin bir xil millat vakillari).

Respondentlarning yoshi 25 dan 50 yoshgacha, nikoh davomiyligi esa 3 yildan 15 yilgacha bo‘lgan davrni qamrab oldi.

Metodlar va uslubiyotlar

Oilaviy despotizm va destruktiv munosabatlar turlarini aniqlash maqsadida quyidagi psixodiagnostik uslubiyotlar majmuasidan foydalanildi:

E.G. Eydemiller va V.V. Justickisning "Oila tarbiyasini o‘rganish" (ABC) so‘rovnomasi (oiladagi psixologik bosim va nazorat uslublarini aniqlash uchun moslashtirilgan varianti).

A.N. Volkovaning "Oilaviy rollar va qadriyatlar" (ROP) uslubiyoti (oilada yetakchilik va moddiy-maishiy sohadagi hukmronlik darajasini o‘rganish uchun).

"Oiladagi xulq-atvor va o‘zaro munosabatlar" modifikatsiyalangan so‘rovnomasi (iqtisodiy, psixologik, ijtimoiy va jismoniy despotizm turlarini baholash uchun).

Natijalar

Olingan empirik natijalar turli millatli va monoetnik oilalarda despotizm shakllarining namoyon bo‘lishida ham miqdoriy, ham sifat jihatidan jiddiy farqlar mavjudligini ko‘rsatdi. Biz tadqiqotimizda despotizmni 4 ta asosiy turga ajratgan holda o‘rgandik:

1. **Psixologik despotizm:** Hissiy manipulyatsiya, kamsitish, doimiy tanqid va aybdorlik hissini uyg‘otish.
2. **Iqtisodiy despotizm:** Moliyaviy resurslarni to‘liq yakka tartibda nazorat qilish, sherigini pul bilan jazolash yoki cheklash.
3. **Ijtimoiy-kommunikativ despotizm:** Tashqi aloqalarni (do‘stlar, qarindoshlar bilan muloqotni) taqiqlash, ijtimoiy muhitdan izolyatsiya qilish.

Taraqqiyot spektri

4. **Maishiy-ijtimoiy despotizm:** Oilaviy qarorlarni faqat bir tomonlama majburiy qabul qildirish va gender rollarini agressiv tarzda yuklash.

Quyidagi jadvalda har ikki guruhda despotizm turlarining o‘rtacha ko‘rsatkichlari (M) va statistik farqlari (t-kriteriy) aks ettirilgan.

1-jadval. Turli millatli va monoetnik oilalarda despotizm ko‘rsatkichlarining qiyosiy tahlili

Despotizm turlari	Turli millatli oilalar (M1)	Monoetnik oilalar (M2)	t-kriteriy qiymati	Ahamiyatlilik darajasi (p)
Psixologik despotism	4.12	2.85	3.45	< 0.01
Iqtisodiy despotism	2.94	3.62	-2.15	< 0.05
Ijtimoiy-kommunikativ	3.85	2.40	4.12	< 0.001
Maishiy-ijtimoiy	3.10	3.45	-1.18	$p > 0.05$ (farqsiz)

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, **psixologik despotizm** ($t=3.45$, $p<0.01$) va **ijtimoiy-kommunikativ despotizm** ($t=4.12$, $p<0.001$) ko‘rsatkichlari turli millatli oilalarda monoetnik oilalarga qaraganda statistik jihatdan sezilarli darajada yuqoridir.

Aksincha, **iqtisodiy despotizm** ($t=-2.15$, $p<0.05$) ko‘rsatkichlari ko‘proq monoetnik oilalarda ustunlik qilishi aniqlandi. Maishiy-ijtimoiy sohada esa ikki guruh o‘rtasida statistik jihatdan jiddiy farq aniqlanmadi.

Muhokama

Empirik tadqiqot natijalari turli millatli oilalarning o‘ziga xos ijtimoiy-psixologik dinamikasini va ularda despotik munosabatlar qanday mexanizmlar orqali shakllanishini tushunishga imkon beradi.

Psixologik va ijtimoiy-kommunikativ despotizm xususiyatlari

Turli millatli oilalarda psixologik va ijtimoiy-kommunikativ despotizm darajasining yuqoriligi bevosita **"madaniy to‘qnashuv"** hamda etnik stereotiplar bilan izohlanadi.

Taraqqiyot spektri

Bunday oilalarda nizolar kelib chiqqanda, dominantlikka moyil bo‘lgan turmush o‘rtog‘i ko‘pincha o‘z milliy-madaniy normalarini yagona to‘g‘ri yo‘l deb hisoblaydi va sherigiga yuklaydi.

Ijtimoiy-kommunikativ cheklovlar (masalan, xotinning o‘z millatiga mansub qarindoshlari yoki do‘stlari bilan muloqotini taqiqlash) turli millatli oilalarda manipulyatsiya quroli sifatida namoyon bo‘ladi. Dominant sherik buni *"Bizning millatda bunday muloqotlar qabul qilinmagan"* yoki *"Sening qarindoshlaring bizning oilani buzmoqchi"* degan niqob ostida amalga oshiradi. Bu esa ikkinchi tomonning ijtimoiy izolyatsiyasiga va uning shaxs sifatida zaiflashuviga olib keladi.

Iqtisodiy despotizm omillari

Monoetnik oilalarda iqtisodiy despotizmning yuqoriligi an’anaviy gender rollari bilan bog‘liq. O‘zbekistondagi an’anaviy monoetnik oilalarda erkak kishi iqtisodiy ta’minotchi va byudjet nazoratchisi hisoblanadi. Agar erkakda avtoritar xulq-atvor ustun bo‘lsa, u pulni to‘liq jazo va mukofot quroliga aylantiradi.

Turli millatli oilalarda esa ko‘pincha moliyaviy masalalarga nisbatan qarashlar nisbatan moslashuvchan bo‘ladi, chunki nikoh boshidanoq ikki xil qarash mavjudligi tan olingan va byudjetni taqsimlashda ko‘proq shartnomaviy uslubdan foydalaniladi. Shu sababli bu guruhda iqtisodiy despotizm pastroq ko‘rsatkichga ega.

Etnik rollar va korrelyatsion bog‘liqliklar

Korrelyatsion tahlil natijalariga ko‘ra, turli millatli oilalarda er-xotinning etnik identifikatsiyasi o‘ta yuqori bo‘lgan (ya’ni o‘z milliy urf-odatlariga qat’iy yopishib olgan) holatlarda psixologik despotizm va oilaviy qoniqarsizlik o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri kuchli ijobiy korrelyatsiya ($r = 0.54$, $p < 0.01$) aniqlandi. Bu shundan dalolat beradiki, milliy rigidlik (moslashuvchanlikning yo‘qligi) oilada despotik tendensiyalarni kuchaytiruvchi asosiy psixologik drayver hisoblanadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, olib borilgan empirik tadqiqot natijalari asosida quyidagilarga kelindi:

Taraqqiyot spektri

1. Turli millatli oilalarda despotizmning namoyon bo‘lishi o‘ziga xos aralash-etnik xarakterga ega. Bunday oilalarda jismoniy yoki iqtisodiy tazyiqlardan ko‘ra, nozik psixologik bosim va ijtimoiy muhitdan ajratish ustuvor sanaladi.
2. Etnik jihatdan rigiddlik, madaniy qadriyatlarni sherigiga majburlab singdirishga urinish turli millatli oilalardagi despotizmning psixologik asosi bo‘lib xizmat qiladi.
3. Monoetnik oilalar uchun an’anaviy-iqtisodiy hukmronlik xos bo‘lsa, turli millatli oilalarda etnik ustunlikni namoyish qilish orqali psixologik dominantlikka erishish tendensiyasi kuchli.

Shuningdek, oila psixologlari va ijtimoiy xodimlar turli millatli oilalar bilan maslahat uchrashuvlarini o‘tkazishda nafaqat shaxslararo xususiyatlarni, balki etnomadaniy tafovvutlarni ham inobatga olishlari lozim. Bunday oilalarda despotizm tendensiyalarini kamaytirish uchun etnik tolerantlik va rollarning moslashuvchanligini oshirishga qaratilgan maxsus psixologik trening dasturlarini ishlab chiqish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimova V.M. Oila psixologiyasi: Darslik. – Toshkent, 2020.
2. Shoumarov G.B. Oila psixologiyasi. – Toshkent: "Sharq", 2010.
3. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В.В. Психология и психотерапия семьи. – СПб.: Питер, 2008.
4. Волкова А.Н. Практикум по психологическому исследованию семейных отношений. – М., 2015.

Taraqqiyot spektri